
ANDERHALVE EEUW TIVOLI

„Berigt

De ondergeteekende heeft de eer te berigten, dat hij de verdere Huur van den Tuin, genaamd TIVOLI, gelegen aan den Singel, buiten de Wittevrouwen Poort, ingerigt tot het geven van Concerten, Partijen, en verdere publieke Vermakelijkheden, aan zijne Kinderen heeft overgedaan; bedankende hij mits deze voor de gunst, eene reeks van jaren door hem genoten, en neemt hij de vrijheid, tevens zijne Kinderen in de gunst van het fatsoenlijk Publiek aan te beveelen.

C. van Leeuwen''

In bovenstaande bekendmaking, die op 17 mei 1839 in de Utrechtsche Courant werd geplaatst ¹⁾, werd het park dat voorheen bekend stond als „de tuin van Cees van Leeuwen'' voor het eerst „Tivoli'' genoemd. Deze naam was ontleend aan een stad ten oosten van Rome, die in de Romeinse tijd geliefd was als ontspanningsoord met grote buitenplaatsen, parken en waterpartijen. Vele vermaakscentra werden later naar deze Romeinse plaats genoemd, bijvoorbeeld het grote pretpark in Kopenhagen. Cees van Leeuwen zal niet vermoed hebben, dat zijn Tivoli een begrip zou worden in Utrecht en dat er in 1983 nog een actiecomité Tivoli Tijdelijk zou bestaan. . .

Voor het ontstaan van de tuin van Cees van Leeuwen moeten wij teruggaan tot het jaar 1828. Op 5 juli van dat jaar werd te Utrecht het buitenverblijf van de koopman mr. W. A. van Ewijck geveild.²⁾ Het terrein was grotendeels warmoezeniersgrond geweest en Van Ewijck had het in eigendom verkregen door aankopen in de periode maart 1819 tot maart 1826. De Utrechtsche Courant beschrijft het te veilen perceel als volgt: „ . . . een sedert weinige jaren nieuw aangelegd buitenverblijf, bestaande in een woonhuis, koepel, tuinmanshuizinge, schuur en verdere getimmerens, twee goudvisch-vijvers, ruime wandelingen en riante partijtjes, alles in den besten staat en met den meesten smaak aangelegd, beplant met beste vruchtdragende boomen, planten en gewassen, te zamen groot ruim een bunder, alleraangenaamst gelegen te Utrecht, buiten de Wittevrouwen Poort, aan den Singel, nabij de Nachtegaalsteeg. . . ''³⁾ Het buitenverblijf werd aangekocht door Hugo van Emmerik, die het verhuurde aan Cornelis (Cees) van Leeuwen, exploitant van de schouwburg op het Vredenburg. Reeds op 22 augustus 1828 maakte Van Leeuwen „het geëerd publiek'' bekend, dat 's zondags ter gelegenheid van de verjaardag van de Koning vuurwerk zou worden afgestoken „in een Tuin, gelegen aan den Wittevrouwen Singel bij de Nachtegaalsteeg''.⁴⁾ In de zomer van 1829 kondigde hij door middel van

advertenties verschillende activiteiten aan. Zo werd op 8 juni in „den Tuin van C. van Leeuwen'' een „Groot Militair en Harmonie-Muziek'' gehouden en vond er op 23 en 25 juli ter gelegenheid van de kermis een „groot vauxhal'' plaats, met muziek, vuurwerk en een smaakvolle verlichting.⁵⁾ De tuin kreeg al snel bekendheid en trok 's zomers veel bezoekers. Er werden concerten gegeven, luchtballonnen en andere „aërostatische figuren'' opgelaten, feesten gehouden, enz. Nadat twee dochters van Cornelis van Leeuwen, de 29-jarige Pieternella Engelina en de 24-jarige Huyberdina Christina, de huur van de tuin in 1839 hadden overgenomen, zetten zij de activiteiten van hun vader voort. Op 2 mei 1842 werd het gehele terrein echter door de eigenaar, Hugo van Emmerik, verkocht aan prof. dr. Th. G. van Lidth de Jeude, hoogleraar in de dierkunde. Uit de verkoopakte blijkt, dat in de tuin inmiddels een „houten tent of gaanderij in de gedaante van eene winkelhaak'' was gebouwd voor het beluisteren van de concerten en dat het terrein was „ingerigt tot een pleiziertuin''.⁶⁾ Van Lidth de Jeude moest het park nog tot het eind van het jaar verhuren aan Pieternella Engelina van Leeuwen en er werden die zomer dan ook nog allerlei vermakelijkheden georganiseerd. De huur werd het volgende jaar echter niet gecontinueerd. De hoogleraar had andere plannen met het park. . .

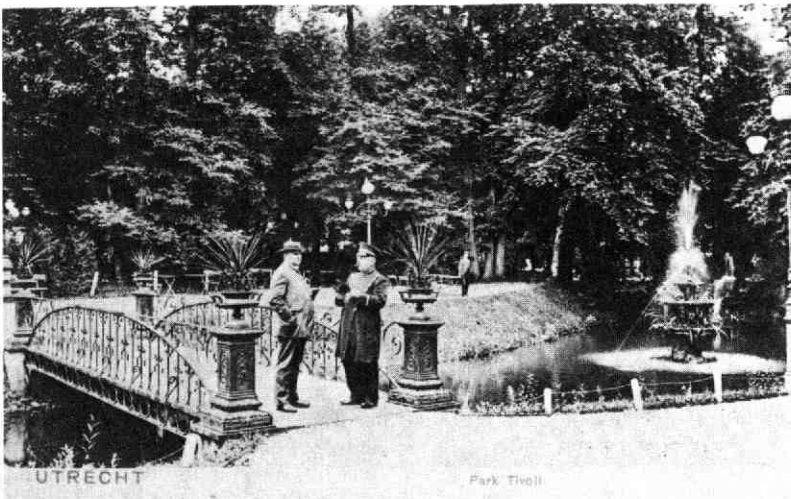
Van Lidth de Jeude was de voorafgaande jaren reeds eigenaar geworden van twee andere tuinen, die grensden aan Tivoli. Op de hoek van de Wittevrouwensingel en de Nachtegaalstraat had hij in 1839 een Zoölogische Sociëteit ingericht, genaamd „Naturae et Artibus''; de leden van deze sociëteit konden lezingen bijwonen en genieten van de fraaie tuin bij het gebouw. Na de aankoop van Tivoli bezat Van Lidth de Jeude een uitgestrekt park, omgeven door Kruisstraat, Wittevrouwensingel, Nachtegaalstraat en Mulderstraat. In dit park wilde de hoogleraar een Jardin Zoologique, een diertuin inrichten. Dit was niet zo'n vreemd idee, gezien de grote interesse van Van Lidth de Jeude voor de zoölogie en gezien de opening van het Amsterdamse Artis in 1838. Pieternella Engelina van Leeuwen kreeg in 1843 nog wel vergunning om de tuin, „vroeger bekend onder den naam van Tivoli, maar thans behoorende tot de terreinen der Zoölogische Sociëteit'', gedurende de tweede kermisweek voor het publiek te openen en er allerlei festiviteiten te organiseren. Pal onder de advertentie waarin dit heuglijke feit bekendgemaakt werd, plaatste Van Lidth de Jeude echter wel een bericht in de krant, dat misverstanden uit de weg moest ruimen: de tuin was slechts tijdelijk aan mejuffrouw Van

Leeuwen afgestaan en de kermisvermaken hielden geen verband met de Zoölogische Sociëteit.⁷⁾ In de jaren die volgden, organiseerde Joseph Wolters, kastelein in de Zoölogische Sociëteit, nog wel eens concerten voor de sociëteitsleden. Het park kon echter niet meer een „pleiziertuin“ worden genoemd. Intussen bleek het plan om een diertuin in te richten, moeilijk gerealiseerd te kunnen worden. Het gemeentebestuur weigerde subsidie te verlenen, zodat moest worden volstaan met een kleine „ménagerie“, die voor f 0,50 te bezichtigen was. Er bleek weinig belangstelling voor dit diertuintje te bestaan; bovendien ging het ledental der Zoölogische Sociëteit achteruit. Daarom sloot Van Lidth de Jeude in 1852 het gehele complex, inclusief de sociëteit. Op 17 juli 1854 probeerde hij de gebouwen en de drie grote tuinen te veilen. Het voormalige Tivoli werd bij die gelegenheid als volgt omschreven: „Een uitgestrekte tuin, vroeger genaamd Tivoli, . . . met de twee zeer groote concertzalen, kasteleinswoning, koepel, galerij van veertien zitplaatsen en verdere getimmerten, vijver met fontein, smaakvol aangelegd met vruchtboomen, bloemheesters en veel opgaand hout“.⁸⁾ Omdat de drie terreinen niet gezamenlijk van de hand gedaan konden worden, ging de verkoop niet door. Van Lidth de Jeude besloot daarop het complex te verhuren aan Joseph Wolters. Deze maakte van de drie tuinen te zamen één groot ontspanningspark, dat hij in navolging van de familie Van Leeuwen de naam Tivoli gaf.

Op 1 juli 1855 vond in het nieuwe park Tivoli het openingsconcert plaats. De gebouwen op de hoek van de Wittevrouwensingel en de Nachtegaalstraat werden ingericht als „buitensociëteit“ voor de Utrechtse sociëteiten Sic Semper en De Vriendschap. Het park Tivoli was alleen toegankelijk voor de sociëteitsleden; zij konden er wandelen, feesten en bijeenkomsten houden, en luisteren naar de openluchtconcerten die Wolters voor hen organiseerde. Dr. Wap schrijft in

zijn „Album“ hoe gelukkig de sociëteitsleden zich met het park konden prijzen: „... nergens zullen zij een plek vinden, zóo lieflijk, zóo vriendelijk, zóo rustig en zóo vrij, als het Lustpark-Tivoli, waarvan de Heer Wolters, voorzeker, den Dichter Vondel zou doen getuigen, dat het, niet minder dan Utrecht-zelf, den naam verdient van: Paradijs vol weelde“.⁹⁾ Bij bepaalde concerten en feestelijke gelegenheden mochten ook niet-sociëteitsleden het park betreden. Volgens dr. Wap was het op zon- en feestdagen een drukte van je welste in Tivoli: „Dan vindt men er het ruime en smaakvol aangelegde buitenterrein, gelijk niet minder de omliggende lokalen en priëlen, wemelende van wandelaars, en met neërzittenden dicht bezet. Alle standen der fatsoenlijke bevolking mengen zich hier bont ondereen. . .“.¹⁰⁾

In 1862 werd de huur van Tivoli overgedragen aan de zwem- en schermmeester A. J. Abspoel en de banketbakker G. C. Plemper van Balen, die samen de firma Abspoel en Van Balen vormden. Reeds na ongeveer een jaar trok Plemper van Balen zich uit de onderneming terug. Abspoel organiseerde evenals zijn voorgangers allerlei gemakkelikheden in het park, zoals feesten, concoursen, beurzen en openluchtconcerten. Het symfonie-orkest van de Schutterij, dat veel concerten in Tivoli verzorgde, kreeg al spoedig de naam „Tivoli-orkest“ of „Park-orkest“. Inmiddels was prof. dr. Th. G. van Lidth de Jeude op 23 december 1864 overleden. Zijn erfgenamen, de dames Aegidia Johanna en Albertine Catharina Pfeiffer, verkochten gebouwen en park op 30 juli 1870 aan de huurder, de heer Abspoel.¹¹⁾ De nieuwe eigenaar kwam al direct met een voortvarend plan voor de dag: hij wilde de open houten concertzaaltjes, die haaks op elkaar in de vroegere tuin van Cees van Leeuwen stonden, vervangen door een groot concertgebouw, dat ook 's winters gebruikt kon worden. De sociëteitsleden reageerden enthousiast op dit plan en architect N. J. Kamperdijk kon al spoedig met de voor-



De portier Van der Kreeft met een bezoeker in het Park Tivoli, ca. 1900. GAU, Topogr. Atlas, coll. prentbriefkaarten.



Het concertgebouw Tivoli aan de Kruisstraat, 1955.

Potloodtek. Chr. Schut. GAU, Topogr. Atlas, nr. X 3.1.7.

bereidingen voor de bouw beginnen. Aan de noordzijde van het park, naast de Rijks-H.B.S., verrees een groot bouwwerk met een overdekte gang die uitkwam op de Kruisstraat. De sociëteitsleden betaalden in het vervolg jaarlijks f 20,- per gezin of f 10,- per persoon; daarvoor hadden zij vrije toegang tot het park en de biljart- en koffiekamers (de buitensociëteit), mochten zij 24 concerten bijwonen en kregen zij reductie bij allerlei evenementen.¹²⁾ Op maandagavond 2 oktober 1871 werd het nieuwe „concert-, casino- en vauxhallgebouw“ geopend. In de grote zaal, ook wel Parkzaal genoemd, konden 1600 stoelen worden geplaatst en de galerij op de eerste verdieping bood ruimte aan 1120 bezoekers. De akoestiek van de zaal was uitstekend. Aan ventilatie en verwarming mankeerde echter nogal wat en de inrichting was zeer sober. Doordat de zaal een vlakke bodem had, zag men op de achterste rij niet veel van hetgeen zich op het podium afspeelde. Wilde men een concert afsluiten met een bal, dan moesten eerst alle stoelen onder het podium worden geschoven! Toch was iedereen ingenomen met het concertgebouw Tivoli en in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad werd geschreven: „... zeker is het, dat de heer Kamperdijk iets uitstekends, wij zouden bijna zeggen iets onverbeterlijks heeft geleverd“.¹³⁾ Na afloop van het inwijdingsconcert op 2 oktober 1871 bleek wel, dat de nauwe, slecht verlichte Kruisstraat nog niet berekend was op een grote stroom bezoekers. Er ontstond een lange file en een chaotische situatie: „... door het minder gunstige weder was het aantal rijtuigen zeer groot; de politie had hierop niet gerekend; er werd niet tijdig afgeroepen; daardoor zetten zich eenige rijtuigen in beweging, zonder dat de personen die er in zouden stijgen aanwezig waren. ...“¹⁴⁾ De volgende avond werd het gebouw met een gewoon concert in gebruik genomen. Het feestelijke bal na afloop werd een succes, dit tot stomme verbazing van de

aanwezige verslaggever van het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad: „... en werkelijk, het bal werd ferm ingezet, 't geen men in Utrecht nauwelijks zou gedacht hebben. . . Utrecht emancipeert zich, hopen we; 't werd dan ook tijd! Kan de inrichting van Tivoli daartoe verder meewerken, 't zal ons zeer verheugen, en 't zal een voordeel te meer zijn, dat de onderneming van den heer Abspoel aan de stad bezorgt“.¹⁵⁾

Ter gelegenheid van de opening van het concertgebouw werd door Cornelis Coenen, dirigent van het muziekkorps van de Schutterij, een nieuw symfonieorkest gevormd, dat het vaste orkest van Tivoli werd. Uit dit orkest ontstond in 1895 de vereniging Het Utrechtsch Stedelijk Orchest (later: Utrechts Symfonie Orkest). De concerten werden in de 19e eeuw op een geheel andere wijze gegeven dan tegenwoordig. De muziek diende ter verstrooiing van de bezoekers, die gezellig aan tafeltjes bijeenzaten en zelfs tijdens de concerten hun drankjes geserveerd kregen. De dames werd verzocht zich niet te stijf te kleden: „Wij hopen intusschen, dat de dames niet zullen vergeten, dat men een concert in een uitspanningstuin bezoekt, en dat, al woont men een uitstekend muzikale avond bij, stijfheid niet de rigueur is, en het toilet eenigszins à l'avenant mag zijn“.¹⁶⁾

Het concertgebouw Tivoli trok veel belangstelling, maar de exploitatie verliep toch niet zo winstgevend als men had gehoopt. Na de dood van Abspoel in 1875 kwamen drie sociëteitsleden in actie: zij richtten een comité op en stelden de leden in een circulaire voor om van het park een „dier- en bloemengarde“ te maken.¹⁷⁾ Het plan ging niet door, maar het comité besloot toch tot aankoop over te gaan, toen Tivoli op 23 juni 1880 door de erven Abspoel werd geveild.¹⁸⁾ De kopers richtten de Naamloze Vennootschap Maat-

schappij tot Exploitatie van het Park Tivoli op, die het beheer van het complex op zich nam.¹⁹⁾ Het park werd verfraaid en omgeven door een ijzeren hek. Het concertgebouw werd in 1883 uitgebreid met een koffiekamer, die tot aan de Kruisstraat reikte. De buitensociëteit op de hoek van de Wittevrouwensingel en de Nachtegaalstraat werd geheel aan park en concertgebouw gekoppeld en voortaan „Sociëteit Tivoli” genoemd. Het gezellige lage gebouw, met zijn rode pluchen fauteuils, biljartafels, groene lancasters, grote ramen en mooi gelegen terras, werd nu door veel abonneementhouders van het concertgebouw bezocht. Tivoli groeide uit tot een grote vereniging en maakte in de laatste decennia van de 19e eeuw een bloeiperiode door. Omstreeks 1884 schreef men over Tivoli als „... het voornaamste uitspanningsoord met het meest afwisselend kunstgenot dat Utrecht bezit”.²⁰⁾ Het was geen wonder dat de leden van Tivoli graag in het park verbleven: het was rustig, maar toch dicht bij het centrum gelegen, er waren mooie wandelpaden en vijvers aangelegd en er kon aan ronde ijzertafeltjes gezellig iets gedronken worden. 's Zomers werden in de schelpvormige muziektent aan de kant van de Mulderstraat openluchtconcerten gegeven, die ook door niet-leden bezocht konden worden. Ook bij speciale gebeurtenissen, bijvoorbeeld op nationale feestdagen, bij studentenlustra en tijdens kermissen, was het park als vanouds voor iedereen toegankelijk. Er was dan een feestelijke verlichting aangebracht en 's avonds werd er vuurwerk afgestoken. De ingang van het park bevond zich aan de Wittevrouwensingel, naast het sociëteitsgebouw. Het hoge ijzeren hek werd daar onderbroken door twee grote vierkante pilaren, waarop stenen leeuwen rustten. Bij de ingang stond jarenlang de portier Steven Gerrit van der Kreeft, die met zijn mooie uniform en grote hangsnor bij veel Utrechters bekend was.

In de 20e eeuw ging het geleidelijk bergafwaarts met Tivoli. De slechte economische situatie heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld. Bovendien werd de ligging van het sociëteitsgebouw na de verbreding van de Nachtegaalstraat in 1913 minder gunstig en had de tuin veel te lijden van de Jaarbeurs die er in 1918 gehouden werd. Het park werd minder bezocht, het aantal leden liep terug, de inkomsten gingen achteruit en de kosten stegen. Toen bleek dat het concertgebouw gerestaureerd moest worden, zat er niets anders op dan te kiezen voor concertgebouw óf park. De keuze viel op het concertgebouw. Er werd getracht het park te verkopen aan de gemeente, maar de onderhandelingen liepen helaas vast. In de buitengewone aandeelhoudersvergadering van 8 april 1929 werd besloten vrijwel het gehele park en het sociëteitsgebouw voor het bedrag van f 342.500,- te verkopen aan de bouwondernemer W. J. Godijn.²¹⁾ De sociëteit werd op 31 mei gesloten en tijdelijk verplaatst naar hotel l'Europe aan het Vredenburg. Op dinsdagavond 11 juni werd in het park het laatste openluchtconcert gegeven, dat met vuurwerk werd besloten. Nu bleek, dat de sluiting van het park veel Utrechters aan het hart ging: er kwamen maar liefst

3000 bezoekers en er verschenen weemoedige artikelen in de krant. Het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad schreef: „Zie zoo - ook die attractie van Utrecht hebben wij netjes opgerold! Zaterdagavond is het sociëteitsgebouw dicht gegaan. En gisteravond hebben wij den Tivolituin gesloten. Een dergelijk bezit is in Utrecht niet meer te handhaven. Een andere stad zou ons zoo'n parktuin, midden in het centrum gelegen en toch zoo heerlijk rustig omsloten, benijden. In Utrecht wordt zulk een terrein volgebouwd met huizen en winkels. . . Toen zijn de parkhekken gesloten. Tivolituin: adieu! Adieu, gij, oude boomen. Gij hebt Uw dienst gedaan. En wordt niet meer begeerd. Adieu, gezellig oord. Plek vol herinneringen, adieu! Laten wij kappen gaan en huizen bouwen”.²²⁾ Reeds enkele dagen na het afscheidconcert werd de afbraak rigoureuus ter hand genomen: de oude bomen werden omgehakt, de muziekten en het sociëteitsgebouw werden gesloopt en de vijvers werden gedempt. Slechts een klein stukje tuin bij het concertgebouw bleef gespaard. Dwaars door het voormalige park werd de Van Lidth de Jeudestraat aangelegd en het terrein werd volgebouwd met woonhuizen en winkelpanden. Op de plaats van het sociëteitsgebouw kwam een groot kantoorgebouw te staan en de Sociëteit Tivoli kreeg daarin de beschikking over de eerste verdieping. Wat moesten de „soosleden” echter beginnen zonder hun gezellige terras en hun mooie park? In 1940 werd de sociëteit dan ook ontbonden. Alleen een grote gevelsteen boven de deur van Nachtegaalstraat 4 herinnert aan het verleden: heel vaag is daarop nog steeds de tekst „Sociëteit Tivoli” te zien. . .

Met het kapitaal dat door de verkoop van het park vrijgekomen was, werd het concertgebouw in 1931/32 grondig verbouwd. Rondom de koffiekamer werden betegelde wandelgangen aangelegd en de veranda werd bij de grote zaal getrokken. Het concertgebouw Tivoli vervulde van het begin af aan een belangrijke functie in Utrecht. Er werden niet alleen talloze concerten gegeven (onder meer abonnements-, volks- en jeugdconcerten), maar ook allerlei andere evenementen georganiseerd: muziek- en sportuitvoeringen, toneelvoorstellingen, variétés, bals, grote diners, tentoonstellingen, vergaderingen, bioscoopvoorstellingen, examens, enz. Zo kwam een groot deel van de Utrechtse bevolking met het Tivoligebouw in aanraking. Alleen tijdens de Tweede Wereldoorlog speelde Tivoli niet altijd een aangename rol. Het gebouw werd verschillende keren door de Duitsers gevorderd, onder meer om er Nederlandse gevangenen onder te brengen die op transport naar Duitsland zouden worden gezet. De secretaris van het Tivolibestuur schreef in het jaarverslag over 1944: „Tivoli, een klank die bij velen prettige herinneringen en aangename verwachtingen placht te wekken, een klank die vreugde, vermaak, muziek in onze gedachten riep, is in de afgelopen tijd met vrees, beklemming en zorg vernomen”.²³⁾

Na de oorlog werden de activiteiten op de oude voet



Het noodgebouw Tivoli op het Lepelenburg, 1978. Foto Gem. Fotodienst. GAU, Topogr. Atlas nr., X 3.2.2.4.

voortgezet. De exploitatie verliep echter moeizaam: de inkomsten konden de stijgende kosten van onderhoud, lonen en belastingen niet meer dekken. Toen in 1950 bovendien bleek, dat het gebouw opnieuw gerestaureerd moest worden, liet het bestuur de moed zakken. Gelukkig werd nu echter wél succesvol met de gemeente onderhandeld: de gemeenteraad besloot op 6 december 1951 alle aandelen van Tivoli aan te kopen. Burgemeester jhr. mr. C. J. A. de Ranitz nam Tivoli in de buitengewone aandeelhoudersvergadering van 12 september 1952 namens de gemeente officieel over. Tivoli was voor de gemeente echter wel een zorgenkind: het gebouw zag er triest en ouderwets uit en verkeerde in vervallen staat. Een intensief gebruik gedurende ruim 80 jaar had zijn sporen achtergelaten. . . Er werd onderzocht of het gebouw gerestaureerd kon worden, maar de conclusies waren weinig hoopgevend: vrijwel alle plafonds waren slecht, de houten vloeren waren versleten, de elektrische installaties waren gevaarlijk geworden, de toneelaccommodatie was primitief en de fundering was onvoldoende voor zwaardere belasting. De gemeente moest dus wel besluiten Tivoli met de grond gelijk te maken en te vervangen door nieuwbouw. De Boertjes van Buten hebben de gemeente min of meer gedwongen tot actie over te gaan: na hun optreden tijdens een KRO-uitvoering in 1954 kwamen grote plakken van het plafond naar beneden! Omdat het nieuwe Tivoligebouw op dezelfde plaats als het oude gebouw zou komen te staan, werd besloten de exploitatie tijdelijk in een noodgebouw voort te zetten. De Utrechtse bouwondernemer H. J. Beuks werd bereid gevonden een houten bouwwerk van de gewenste afmetingen voor de periode van drie jaar aan de N.V. Tivoli te verhuren. Het zalencomplex kwam te staan in het plantsoen Lepelenburg. Op 8 juni 1955 werd in het oude concertgebouw Tivoli aan de Kruisstraat het laatste concert gegeven en op 22 juni vond er de

laatste vergadering plaats. In oktober 1956 werd met de sloopwerkzaamheden begonnen. Reeds na één sloopdag zag het gebouw er troosteloos uit: „Wat eens de grote zaal was, waar het USO triomfen vierde, lijkt nu op een kerkhof, waar de vloersteunen als zerken in de rij staan. Er is een smal looppad gelaten ten gerieve van de slopers. Van het podium rusten wat balken en een zijtrap. Armaturen van de verlichting tollen dronken aan hun snoeren in de holle ruimte”.²⁴) Zoveel mogelijk materiaal werd voor het noodgebouw gebruikt en de rest werd in 1957 bij opbod verkocht.

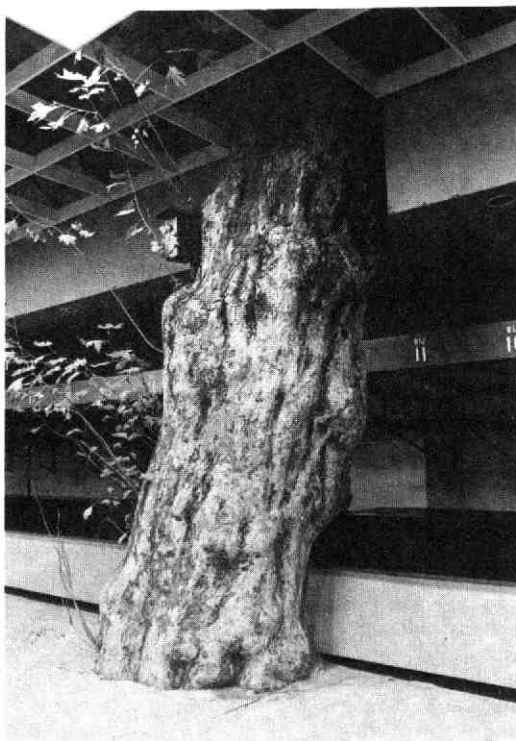
De architecten F. P. J. Peutz en B. Bijvoet kregen de opdracht een nieuw Tivoligebouw aan de Kruisstraat te ontwerpen. Reeds in november 1955 konden B. en W. de plannen aan de raad voorleggen. De architecten waren er volgens B. en W. in geslaagd voor het complex van zalen op het beperkte terrein een goede indeling en vorm te vinden. „Het geheel zal een joyeuze en moderne kunstzinnige indruk maken zonder evenwel luxueus te zijn”.²⁵) Ondanks bezwaren van omwonenden, die geluidshinder en lichtvermindering in hun huizen vreesden, werden de plannen op 17 november 1955 goedgekeurd. In maart 1956 volgde de goedkeuring van Gedeputeerde Staten. De minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting gooide echter geheel onverwacht roet in het eten: hij weigerde voorlopig zijn goedkeuring te verlenen, omdat hij woningbouw voorrang wilde geven. Utrecht bleef ontredder zitten met een braakliggend terrein en een noodgebouw, dat hoogstens drie jaar gebruikt kon worden. De gemeente zag echter al spoedig de voordelen van de situatie in. Door de vertraging konden verschillende nieuwe bezwaren tegen de situering van het complex aan de Kruisstraat nog eens bestudeerd worden. Uiteindelijk kwam men zelfs tot de conclusie, dat het gebouw toch beter ergens anders

geplaatst kon worden! De keuze viel op het terrein tegenover het gesloopte Tivoligebouw. Daar stond wel het 19e-eeuwse hofje van de Stevensfundatie, maar dat was geen probleem: de woningen werden door de gemeente aangekocht, opdat ze gesloopt konden worden. Ook het gebouw van de broodfabriek Het Anker op de hoek van de Wittevrouwensingel en de Kruisstraat stond in de weg; dit gebouw was echter reeds sinds 1954 eigendom van de gemeente en kon dus ook worden „weggevaagd”. Het braakliggende terrein waarop het concertgebouw had gestaan, werd in februari 1958 ingericht als parkeerruimte annex speelplaats. Tien jaar later onderging het er tegenoverliggende terrein een zelfde lot: in plaats van een nieuw concertgebouw kwam ook daar een parkeerplaats. . .

In 1959 veranderden de plannen namelijk weer. Er was een groot terrein vrijgekomen aan de Weg der Verenigde Naties in de wijk Kanaleneiland en er werd besloten het nieuwe Tivoligebouw daar te plaatsen. Het bezwaar was wel, dat het gebouw ver buiten het centrum van de stad zou komen te liggen, maar andere plaatsingsmogelijkheden werden toch minder gunstig bevonden. Architect Bijvoet kreeg in 1962 opdracht een zalencomplex aan de Weg der Verenigde Naties te ontwerpen. Hij zette een imposant gebouw op papier, dat voor allerlei doeleinden gebruikt kon worden. Het grootse plan, dat schertsend betiteld werd als „het paleisplan” en „de miljoenendans op Kanaleneiland” werd niet gerealiseerd. . . De afbraak van het Jaarbeursgebouw op het Vredenburg en de bouw van een nieuw Jaarbeurscomplex aan de Croeselaan openden nieuwe perspectieven. Omdat de Jaarbeurszalen ook voor congressen, vergaderingen, examens e.d. gebruikt konden worden, achtte men het niet meer noodzakelijk een multifunctioneel Tivoligebouw te ontwerpen. Men zou kunnen volstaan met een kleiner en goedkoper gebouw, dat dan op het centraal gelegen Vredenburg geplaatst kon worden. In de nacht van 27 augustus 1966 besloot de raad met 24 tegen 21 stemmen een concertgebouw op het Vredenburg te situeren in het kader van Hoog Catharijne. De lange lijdensweg van plannen en discussies was echter nog niet ten einde. Een van de architecten, Sj. Wouda, stelde zelfs voor het gebouw toch maar op de oorspronkelijke plaats, de Kruisstraat, neer te zetten! Uiteindelijk ontwierp architect H. Hertzberger een revolutionair „muziekcentrum” op het Vredenburg en na de nodige wrijvingen en hernieuwde discussies werd zijn definitieve plan op 20 maart 1975 ingediend. Op 6 september 1976 sloeg Th. Harteveld, wethouder van Culturele Zaken, de eerste paal van het veelomstreden muziekcentrum. Het gebouw werd op 26 januari 1979 in aanwezigheid van Prinses Beatrix en Prins Claus met een speciaal concert geopend. Na bijna 25 jaar had Utrecht eindelijk zijn nieuwe concertgebouw. Met het Tivoliverleden werd echter gebroken: het nieuwe gebouw kreeg de naam „Muziekcentrum Vredenburg”. Gedurende de gehele periode dat kostbare plannen werden uitgewerkt en felle discussies werden ge-

voerd, bleef het noodgebouw op het Lepelenburg zijn taak vervullen. En dan te bedenken, dat het houten complex hoogstens drie jaar gebruikt zou worden! De concert-congreszaal van 47,50 bij 30 meter bood plaats aan 1300 à 1500 personen. Verder waren er onder meer een foyer, die als danszaal gebruikt kon worden, een vergaderzaal, een grote keuken en een entree met kantoren en kassa. B. en W. constateerden in 1955 tevreden: „Het uiterlijk van de zaal zowel als de acoustiek zullen betrekkelijk weinig te wensen over laten, waarbij niet uit het oog mag worden verloren, dat het uiteraard een noodvoorziening is”.²⁶⁾ Omdat het gebouw slechts enkele jaren in het plantsoen zou staan, werd besloten de vier grote bomen die in de weg stonden, te sparen en in te bouwen. Dit milieuvriendelijke besluit werd alom gewaardeerd. Vooral de twee dikke bomen die zonder ommanteling in de garderobe stonden, vormden een bijzondere attractie. Op den duur werden zij echter wel eens door het personeel verwenst; zij waren een obstakel bij het in- en uitgaan van de bezoekers en bij regen of sneeuw droop vocht langs de stammen omlaag. In 1961 werd een van de bomen in de garderobe, een kastanje die vermolmd bleek te zijn, verwijderd.

Op zondagavond 11 september 1955 gaf het USO



De boom in de garderobehal van het noodgebouw, 1978.

Foto Gem. Fotodienst. GAU, Topogr. Atlas, nr. X 3.2.6.1.

zijn eerste concert in het noodgebouw, dat gewoon-tegetrouw eveneens de naam Tivoli kreeg. Het houten gebouw werd ook wel Tivolientje of Tijdelijk Tivoli genoemd. Toen bleek, dat het gebouw langer dan drie jaar dienst zou moeten doen, werden enkele verbeteringen aangebracht. De grote zaal kreeg een hellende vloer, akoestiek en ventilatie werden verbeterd en de oude krakende stoelen, die nog uit het gebouw aan de Kruisstraat afkomstig waren, werden vervangen door moderne klapfauteuils in vijf kleuren. In 1958 verkocht de heer Beuks het gebouw met terugwerkende kracht tot 1 september 1956 aan de gemeente, die het per 1 september 1958 aan de N.V. Tivoli verhuurde. In de jaren '60 vonden opnieuw verschillende uitbreidingen en verbeteringen plaats en in 1971 werd het gebouw wind- en brandveilig gemaakt. Het bleef echter „lapwerk” en het tijdelijke gebouw stond zo langzamerhand op instorten. Tijdens een USO-concert in 1973 zakte plotseling een van de poten van de concertvleugel door de vloer van het podium! Ondanks de nogal primitieve behuizing bleef Tivoli het middelpunt van concerten, feesten, wedstrijden en allerlei andere evenementen. Na de opening van de Jaarbeursgebouwen aan de Croeselaan werd echter begonnen met de beperking van de activiteiten, omdat de Jaarbeurs verschillende taken van Tivoli overnam en de totstandkoming van een nieuw concertgebouw naderde. Op maandagavond 22 januari 1979 werd voor een uitverkochte zaal het laatste concert in Tivoli gegeven. Slechts twee personeelsleden werden naar het Muziekcentrum overgeplaatst. Een van de bedrijfsleiders, de heer H. Fierst van Wijnandsbergen, daarover: „We hebben steeds gedacht dat we en bloc naar het Muziekcentrum zouden gaan. In dit slecht geoutilleerde gebouw hebben we geprobeerd er het beste van te maken. We boden veel service, er was een leuke sfeer en we hebben met veel enthousiasme gewerkt en geïmproviseerd. Al die jaren lang leefden we echter naar een nieuw gebouw toe. En nu het er eindelijk van gekomen is, krijgen we te horen dat we te oud zijn”.²⁷⁾ Er waren meer mensen die de gang van zaken met enige bitterheid volgden. Omdat het Muziekcentrum en de Jaarbeursgebouwen slechts een deel van de activiteiten van Tivoli zouden overnemen, vroegen veel Utrechtse verenigingen en amateurgezelschappen zich af, waar zij in de toekomst hun bijeenkomsten en voorstellingen moesten houden. Het comité Tivoli Tijdelijk begon actie te voeren voor een ruimte in de stad ten behoeve van amateur-, alternatieve en volkskunst. Na afloop van het openingsconcert van het Muziekcentrum Vredenburg op 26 januari 1979 werd Tivoli door ruim 150 demonstranten bezet. De actievoerders kregen van de gemeente toestemming om in de nacht van 9 op 10 februari een popmanifestatie te houden in het reeds dichtgetimmerde noodgebouw. Dit evenement liep uit op een vechtpartij tussen bezoekers en de politie, die binnengekomen was na berichten over vernielingen. Op 20 en 21 februari werden de Tivoli-goederen geveild. Het gebouw zou door het bedrijf G. Venus uit Maarssen worden gesloopt. Zo ver kwam het echter niet: op 7 maart 1979 werd om acht uur 's



Restanten van het noodgebouw, een dag na de fatale brand, 1979.

Foto Gem. Fotodienst. Hist. Atlas, nr. V 79.3.8.4.

avonds brand gesticht in het kurkdroge gebouw en Tivoli ging in vlammen op, inclusief de oude bomen, die meer dan twintig jaar met veel moeite gespaard waren gebleven. De gigantische vuurzee werd door duizenden mensen gadeslagen en de kranten schreven de volgende dag dan ook, dat Tivoli zelf zijn laatste voorstelling gegeven had. Het sloopbedrijf begon na enkele dagen met het opruimen van de ravage. Het Lepelenburg werd weer ingericht als plantsoen en de sporen van Tivoli werden uitgewist.

Toch is er nog voldoende materiaal bewaard gebleven, dat de herinnering aan Tivoli levend kan houden: foto's, tekeningen, kranteknipfels, artikelen, en... het archief van de N.V. Tivoli, dat zich veilig en wel bij de Gemeentelijke Archiefdienst bevindt. Dit archief, dat loopt vanaf het jaar 1880, is inmiddels geïnventariseerd, zodat talloze gegevens over een bijna honderd jaar lang Tivolibestaan voor iedereen toegankelijk zijn geworden. Reeds in 1929 schreef een journalist: „... over enkele jaren weet men al niet beter of er is nooit een Tivoli geweest”.²⁸⁾ Deze sombere voorspelling is tot nu toe gelukkig niet uitgekomen. Daarvoor heeft Tivoli een te belangrijke plaats in het culturele en maatschappelijke leven van Utrecht ingenomen.

J. N. van der Meulen

Noten

- 1) GAU, bibl. Utr. nr. 7007.
- 2) Protocol notaris G. H. Stevens, GAU, inv. notariële archieven nr. U 324 c 020.
- 3) GAU, bibl. Utr. nr. 7007.
- 4) Ibidem.
- 5) Ibidem.
- 6) Protocol notaris G. H. Stevens, GAU, inv. not. arch. nr. U 324 c 037.
- 7) Utrechtsche Courant 17 juli 1843, GAU, bibl. Utr. nr. 7007.
- 8) Protocol notaris H. A. R. Vosmaer, GAU, inv. not. arch. nr. U 293 d 017.
- 9) Wap, dr. (J. J. F.), Tivoli (in: De stad Utrecht; album bevattende de afbeeldingen harer voornaamste gebouwen en gezigtspunten, Utrecht, 1860), GAU, bibl. Utr. nr. 1780.
- 10) Ibidem.
- 11) Protocol notaris A. J. van Gruting, GAU, inv. not. arch. nr. U 272 I 017.
- 12) Circulaire aan de leden, GAU, bibl. Utr. nr. 2155 10x.
- 13) Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad 4 oktober 1871, GAU, bibl. Utr. nr. 7007.
- 14) Ibidem.
- 15) Ibidem.
- 16) Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad 29 september 1871, GAU, bibl. Utr. nr. 7007.
- 17) GAU, bibl. Utr. nr. 2155 10x.
- 18) Protocol notaris H. van Meerland, GAU, inv. not. arch. nr. U 329 h 010.
- 19) GAU, inv. arch. N.V. Tivoli nr. 27.
- 20) GAU, juridische rapporten nr. 947.
- 21) GAU, inv. arch. N.V. Tivoli nr. 1.
- 22) Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad 12 juni 1929, GAU, bibl. Utr. nr. 7007.

- 23) GAU, inv. arch. N.V. Tivoli nr. 25.
- 24) Utrechtsch Nieuwsblad 13 oktober 1956, GAU, bibl. Utr. nr. 7049.
- 25) Gedrukte Verzameling 1955 nr. 351, GAU, bibl. Utr. nr. 3409.
- 26) Ibidem, 1955 nr. 109.
- 27) De Spuikoker, personeelsblad voor Secretarie, Archiefdienst en Accountantsdienst der gemeente Utrecht, 1978 nr. 7, GAU, bibl. Utr. nr. 3485 3xa.
- 28) De Tivoli-tuin en Sociëteit te Utrecht (uit: Eigen Haard 1929 nr. 29), GAU, bibl. Utr. nr. 6476 3x.

GAU = Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht

Naar aanleiding van het gereedkomen van de inventaris van het Tivoli-archief is in de hal van de Gemeentelijke Archiefdienst een tentoonstelling ingericht, die tot 1 augustus a.s. te bezichtigen is. Aan de hand van materiaal uit archieven, bibliotheek en prentenverzamelingen wordt een overzicht gegeven van de kleurrijke geschiedenis van Tivoli. Niet alleen aan het noodgebouw wordt aandacht besteed, maar ook aan het oude concertgebouw, het sociëteitsgebouw, het park en de plannen voor een nieuw gebouw.

De Gemeentelijke Archiefdienst (Alexander Numankade 199, Utrecht) is op werkdagen geopend van 9.00-17.00 uur en tot 1 juli ook 's zaterdags van 9.00-12.30 uur. De toegang is gratis.

Geschiedenis van het Ridderschapshuis te Utrecht (1781-heden)

Gaande van de Neude door de Lange Jansstraat naar het Janskerkhof heeft men op laatstgenoemd plein eerst aan de rechterhand een mooi patriciërshuis, Janskerkhof 1, en daaraan grenzende de zijkant van Janskerkhof 2 (v.m. Ridderschapshuis), in welke zijkant een bescheiden voordeur, gelijkvloers; de voorzijde van dit huis vormt thans een geheel met het gebouw Janskerkhof 3, doch architectonisch en aan het verschil in bouwstenen is nog duidelijk te zien, dat hier van een afzonderlijk huis sprake is.

Het huis **Janskerkhof 3**, „de Statenkamer“ was van 1581 tot 1795 de zetel van de landsregering van de

souvereine provincie Utrecht. In de Franse tijd had het gebouw diverse bestemmingen en kwam bij keizerl. decreet in 1813 aan de stad, die het in 1816 aan de curatoren der Hogeschool aanbood. Het Anatomisch en Zoölogisch laboratorium werd er in gevestigd en bleef daarin totdat het gebouw enige jaren geleden aan de juridische faculteit werd toegewezen. Het huis **Janskerkhof 2**, „Ridderschapshuis“ was de woning van Gijsbert Jan van Hardenbroek en werd door hem gebouwd omstreeks 1765, in dezelfde tijd, dat zijn jongere broer het kasteel Hardenbroek zijn huidige aanzien gaf (1762). Een enkel woord over deze